

ted to scientific approach of real protection from this evil disease. Observation of an intelligent englishwoman, by name lady Mary Montagy contributed that experiences of greek women and scientific knowledge of orient, be successfully used in another part of the work. *Epochal discovery of Edward Jener* who did not underestimate traditional folks experieance was explained by experiment and gave scientifically proved result which finally gave the humanity the right weapon against this evil disease. Last section offers *treatment in protection from smallpox in Serbia* from those in the past when women were „removing bloomies” or men health healers, hechims, till bringing *Regulations on smallpox grafting in 1839*. From that year on country doctors were obliged to maintain a medical record on grafting. Persons without smallpox graft could not enroll in elementary school, high school or seminary.

Then follows section *First doctors' dissertations on smallpox* which had been successfully defended by our people. At the end author ethnologist collected folks songs which originated during epidemic. Also how the vaccine, american syringe („pistols”), medical staff called „Martians” and „Flying doctors” became a part of folklore which ensued on this occasion.

(Rad je primljen u Uredništvu 7. VII 1989. god.)

Original scientific paper
UDC 930.85(008)914.97 „15”

Milan DOLENC

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Slovenije, Ljubljana

TRI STOTINE GODINA OD IZLASKA KNJIGE „DIE EHRE DES
HERTZOGTHUMS CRAIN („SLAVA VOJVODINE KRANJSKE”)
POLIHISTORIČARA I PISCA JANEZA VAJKARDA VALVASORA.

Ov godine slavi Slovenija veliki kulturni događaj — tristogodišnjicu štampanja znamenitog rada polihistorika i pisca *Janeza Vajkarda Valvasora (Johann Weichard Valvasor)* „Die Ehre des Hertzogthums Crain” („Slava Vojvodine Kranjske”)*

Baron Janez Vajkard Valvasor, čiji su preci bili plemići iz Bergama u Italiji, rodio se maja 1641. god. u Ljubljani. Školovanje je započeo kod jezuita u Ljubljani, a dalje se vaspitavao u inostranstvu, kako je onda bio običaj, da plemići svoje sinove šalju na studije naročito u tadašnju Francusku i Nemačku.

Da bi se osposobio za rukovanje oružjem i za vojne veštine stupio je početkom šesdesetih godina u vojnu službu pod zapovedništvo grofa Nikole Zrinjskog u Senju, te učestvovao u godinama 1663. i 1664. u borbama protiv Turaka. Narednih godina nastavio je sa putovanjima po inostranstvu, u Beč, Braunschweig i Bamberg u Nemačkoj, te zatim u Italiju, a god. 1669. je posetio Severnu Afriku. Odavde je 1670. god. otišao u Francusku, te se nakon dve godine vratio preko Nemčke, Švajcarske i Italije kući.

God. 1672. se Valvasor oženino, te kupio gospodstva Bogenšperk, Črni potok, te već propali Liechtenberg i počeo je istraživati Kranjsku. Imao je biblioteku sa oko 10 000 knjiga, umetničku grafičku zbirku, kolekciju matematičkih, fizičkih i astronomskih instrumenata, te zbirku starog novca. Na Bogenšperku kod Litije uredio je bakroreznicu, te štampariju za bakroreze, zaposlivši crtače, bakrorezače, te bakroštampare. Studirao je i mnogo putovao po Kranjskoj i susednim zemljama.

God. 1687. bio je počašćen jednim od najviših naučnih odlikovanja — postao je član Engleskog kraljevskog društva „Royal Society” u Londonu, u kojem su bili članovi najpoznatiji naučnici tadašnjeg doba. Ovo visoko priznanje mu je bilo dodeljeno naročito za pronalazak novog načina livenja metala, te za opširnu studiju Cerkničkog jezera.

* Krajem 1989. god. u mesecu decembru će Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Slovenska matica i Univerzitet u Ljubljani organizovati skupove posvećene Valvasoru i ovom njegovom delu.

God. 1689. izašao je njegov životni rad „Slava Vojvodine Kranjske“ i donela mu veliku slavu. Kako je za izdavanje svojih knjiga utrošio mnogo novaca, morao je prodati zamak Bogenšperk i kuću u Ljubljani, a bogatu biblioteku i arhiv prodao je zagrebačkom biskupu, te se odonda nalaze u Metropolitani — Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Zagrebu. Preselio se potom u Krško, gde je kupio kuću, ali je uskoro, septembra 1693. god., tamo umro.

Valvasor po rođenju nije bio Slovenac, ali se osećao Kranjcem i zavoleo je Kranjsku kao svoju domovinu, kojoj je posvetio svoje životno delo.

Valvasor je, osim spomenute „Slava...“, napisao i sledeća dela:

1. God. 1679. izašla je Pasijska knjiga — 17 listova.

2. Iste godine je izašla Topographia Ducatus Carniolae Modernae. Ovo je album sa 16 bakroreza i malo teksta.

3. Iz tog albuma je Valvasor izabrao slike poseda vlastelina Lemberga u Kranjskoj sa naslovom „Topographia arcium Lambergeriarum“.

4. „Ovidijeve metafore“ — zbir od 96 bakroreza; ispod svakog je tumačenje na latinskom jeziku, te nemački tekst (1680).

5. „Topographia Archiductus Crainthiae modernae“ poseban je album o Koruškoj (1681).

6. Iz tog albuma priredio je Valvasor izbor teksta „Topographia Carinthiae Salisburgensis“ sa 26 bakroreza (1681).

7. Jedan od istaknutijih radova takođe je „Theatrum mortis humanae tripartitum“ (1682).

8. Valvasor izdao je i tri geografske karte:

„Charta geographica Carnioliae“ (1684),

„Charta geographica Carinthiae“ (1685), te

„Charta geographica Croatiae“ (1685).

9. Album Koruške je Valvasor proširio u obimnu knjigu „Topographia archiductus Carinthiae antiquae et modernae completa“ (1688).

„Slava vojvodine Kranjske“ (ili kako je skraćeno nazivamo „Slava...“) vrlo je obiman rad koji sadrži 15 knjiga, povezanih u četiri debele knjige, s ukupno 3 523 stranica, te ukrašena sa 533 bakroreza, te nekolicinom zemljopisnih karata. Da bi prikazao sadržaj toga rada navešću sadržaj tih knjiga ukratko:

I knjiga raspravlja o imenima naroda, koji su u najstarijim vremenima živeli na teritoriji Kranjske. Ova knjiga je najmanje interesantna.

II knjiga sadrži kratku topografiju Kranjske.

III knjiga piše o gorama, rekama, podneblju, bilju, životinjama, rudama i rudnicima.

IV knjiga sadrži prirodne retkosti sa opisanim špiljama i podzemnim vodama i opisuje čuveno Cerknjiško jezero.

V knjiga obrađuje narode koji su vladali Kranjskom od vremena Franačke vlasti pa dalje.

VI knjiga govori o jeziku, nošnjama, običajima i navikama.

VII knjiga piše o veroispovestima, najpre o paganstvu, te pokrišćavanju, zatim o protestantizmu i protivreformaciji, govori i o tadašnjim običajima i praznoverju.

Slika br. 1. Janez Vajkard Valvasor (1641—1693)

VIII knjiga nabroja svece koji su u bilo kakvoj vezi sa Kranjskom.

IX knjiga raspravlja o ustavu, upravi, sudstvu i plemstvu.

X knjiga donosi istoriju vojvoda i zemaljskih knezova.

XI knjiga opisuje znamenitosti te je nazvana „Knjiga zamkova i gradova“.

XII knjiga opisuje Hrvatsku i Morsku Krajinu, te naročito vojna utvrđenja.

XIII, XIV i XV knjiga sadrži istoriju najstarijih vremena.

Nas istoričare zdravstva naročito interesuje šta je Valvasor pisao o medicini i narodnoj medicini. Takvih tekstova ima u više knjiga, a najviše u III i IV knjizi. Građa nije prikupljena u jednom, već je ima u više poglavlja spomenutih knjiga. Pisao je o različitim bolestima i naročito mnogo o lekovitom bilju, a toplicama — banjama i mineralnim vodama — slatinama. Pisao je zatim o „zmijskim ili kamenim jezicima“, o skorpijonima, zmijama, basnama i dr.

Nemajući kao ugled ranije radove, Valvasor se oslanjao pre svega na vlastita posmatranja i ispitivanja. Njegov način rada bio je da privuče saradnju stručnjaka iz raznih područja. Njihovom saradnjom uz sopstvena razmatranja Valvasorov rad je mnogo dobio u značaju. Iako je Valvasor bio samostalan istraživački duh, bio je i pod utplivom vladajućeg sujeverja, što je bilo uobičajeno za ono doba. Značajno je takođe da je istupao protiv onda još postojeće alhemije, sujeverja i praznoverja.

Zanimljivo je da Valvasor nije pisao o stočnim zaraznim bolestima koje su u ono vreme harale i kod nas te uništavale stoku, što je uzrokovalo gladovanje i umiranje od gladi. Uzrok tome je možda bio u tome da se kao aristokrata nije interesovao za stočne bolesti jer je briga o stoci bila stvar podređenih.

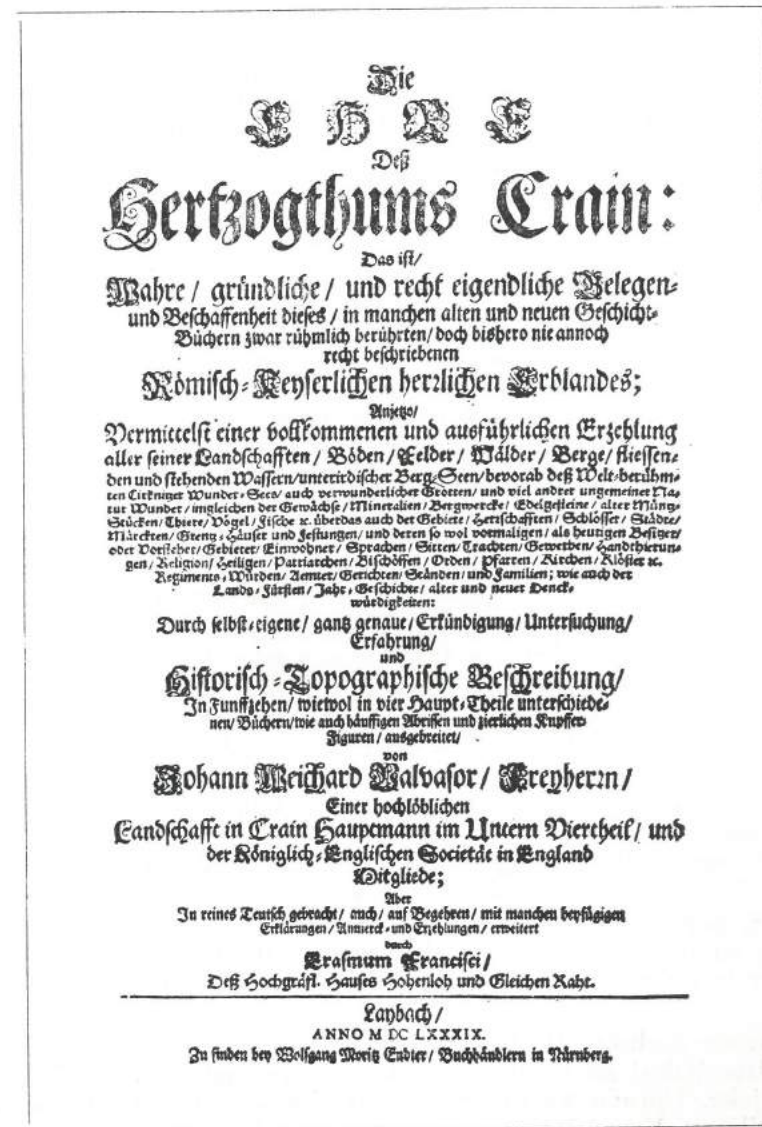
U 5. poglavlju III knjige „Bolesti u Kranjskoj“ kaže u uvodu, da u Kranjskoj nije baš najbolja klima, ali da ipak ona nije najlošija. Radi toga nije u zemlji mnogo bolesti, a nije ni bez njih. Postoje različite bolesti, različite vrućice, tuberkuloza, podagra, epilepsija, te druge bolesti. Ljudi dostižu priličnu starost, te se može tvrditi da je Kranjska dosta zdrava zemlja.

Za kranjskog seljaka kaže Valvasor da se leči sâm, uglavnom lekovitim biljem, kolomazom i različitim smolama te korenima. Sâm leči i kostolome. Od bilja se upotrebljava Herba et radix Rhodiae protiv vrućice. Lunaria minor se upotrebljavaju kod svih vrsta kostobolje, a Sanicula flore lutea za sve unutrašnje tvorevine ili zle čireve, pa i za vanjske povrede. Inače seljaci imaju ako se razbole ili ako im nešto nije u redu kao najbolji lek i takorekući opštu panaceju ili sredstvo protiv svake bolesti — ulje i sirće, što piju mešano ili čak sirće samo, pa se time izleče.

Dalje piše o nekoj čudnovatoj bolesti na Krasu i na Pivki, koju lekari zovu Petechias malignas, kod koje se pojave po telu mrlje, koje trljaju belim lukom t se tako izleče. Po svoj prilici je to bio pegavac.

Dalje piše Valvasor da seljak lekaru ne pruža mnogo mogućnosti da zaradi te da ni apotekar ne bi zaradio dosta hleba od seljaka.

O vinu i pijanstvu piše Valvasor u 7. poglavlju VI knjige te pominje da u Vipavskoj dolini daju porodiljama četvrt sata nakon porođaja najjače vipavsko vino, od kojeg ona dobro otpije, a i kasnije je njeno redovito piće najbolje vipavsko vino. A već treći ili četvrti dan posle porođaja može tako ona u kući obavljati sve radove. U istom poglavlju odvrća Valvasor od suviše mnogo uživanja čaja, kafe, čoko-

Slika br. 2. Naslovna strana dela „Slava Voivodine Kranjske“ iz 1689. godine

O kugi, koja je strahovito harala u našim krajevima, te je radi nje umrlo veliko broj ljudi, Valvasor je napisao prilično malo. O kugi je pisao u XV knjizi. Tu navodi da je god. 1578. bila donesena u Novo Mesto; 1546. god. je u Ljubljani umrlo dosta ljudi, a 1579. god. je preneti kuga u Kranj. God. 1624. pojavila se kuga u mnogim krajevima; 1631. god. je bilo na Krasu i Vipavskoj dolini, a god. 1657. opet je harala u Kranju.

U knjizi u kojoj Valvasor opisuje Idriju, te živu, piše da nije dođue primetio da je živa bila štetna za zube, ali ako živa uđe u telo rudara, oni polako umiru, mnogi se paralizuju, tresu se, te žive kao prosjaci.

Prvi koji je u nas pisao o lekovitom bilju te njegovom dejstvu, bio je Valvasor. O tome je pisao u više poglavlja III knjige, a najviše u 12. poglavlju. Naveo je 103 lekovitih biljaka. Znamo da su u našim lekaruša opisivali samo 36 do najviše 56 biljaka. Valvasor je u ovom poslu imao saradnike, ljubljanskog lekara F. Carusa i Joh. Burckharda, zemaljskog fizika u Novom Mestu. U 15. poglavlju III knjige o lepovitim biljkama u okolinu Novog Mesta saopštava podatke Burckhard.

Kada Valvasor piše o škorpionu, spominje da ih ima dosta u Kranjskoj, te nisu samo štetni, već i korisni, pošto ih ljudi skupljaju, te prodaju u Holandiju, Englesku, Francusku i na njima dobro zarađuju. A da bi ih mogli loviti bez opasnosti, zaštićuju se tako da rano ujutro pre izlaska sunca pojedju tri lista persicarije.

Zmije i šarke poklonio je Bog Kranjskoj u velikom izobilju, što dokazuje mnoštvo povreda — ujeda. Tajna kako se zaštititi protiv uje-da zmija postoji i sledeća je: rano ujutro na tašte uzme se srce zmije te proguta ili pojedje uz kašiku vode. Na ovaj način su zaštićeni od uje-da zmije i radi toga mogu ih loviti i nositi u rukama. Ovu zaštićenost Valvasor objašnjava „simpatijom“ i „antipatijom“ u prirodi.

O vodi koja se pojavljuje samo u određeno vreme Valvasor piše u 31. poglavlju IV knjige, da takva voda postoji u blizini Logateca. Žene koje piju ovu vodu, lako rađaju, a neki muškarac koji je imao tešku kožnu bolest zvanu „Zittrach“ i nije se mogao izlečiti nikakvim sredstvom, izlečio se kada se je u ovoj vodi okupao.

O toplicama — banjama je Valvasor prilično mnogo napisao. U 34. poglavlju IV knjige, on kaže: Kranjska ima mnoga vrela od kojih su neka lekovita, a neke purgiraju, te više njih nabraja. O toplicama piše u 30. poglavlju II knjige, dalje u 6. poglavlju III knjige te u 36. poglavlju IV knjige, i njih redom opisuje.

U 15. poglavlju opisuje lekovite rupe — prolaze. Proz njih su se ljudi koji su imali bolove u krstima provlačili, te su im tako prestali bolovi, jer je ovim postupkom došlo do ispravljanja poremećaja u kralježnici.

Valvasor dođue nije bio prvi koji je svoju otadžbinu prikazao u njezinoj istorijskoj slici, ali mu ipak pripada čast osnivača historiografije Kranjske. Upravo Valvasor je tako idomaćima i strancima otkrio svoju omiljenu Kranjsku, ne samo s istorijske strane, već i opisom njenih lepota i prirodnih osobnosti i rečima i slikovnim prikazima.

LITERATURA:

¹ Dolenc M.: O etnomedicini v knjigi J. V. Valvasorja „Die Ehre des Hertzogthums Crain“ (1689). Referat na simpozijumu „Tradicionalna medicina na tlu Jugoslavije“, JAZU, Zagreb, 13. XII 1986. — ² Dolenc M.: O zdravilnih rastlinah c Valvasorjevi knjigi „Die Ehre des Hertzogthums Crain“, Farmaceutski vestnik, 1988, 38, 269—272. — ³ Reisp B.: Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1983. — ⁴ Valvasor J. W.: Die Ehre des Hertzogthums Crain, Nürnberg, 1689. — ⁵ Valvasor J. W.: Slava Vojvodine Kranjske, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1977.

Milan DOLENC

Wissenschaftliche Gesellschaft für die Geschichte der Gesundheitskultur Sloveniens, Ljubljana

300 JAHRE NACH DER HERAUSGABE DES BUCHES
„DIE EHRE DES HERTZOGTHUMS CRAIN“
GESCHRIEBEN VOM JOHANN WEICHARD VALVASOR

Nebst vielen anderen Werken schrieb Johann Weichard Valvasor sein umfangreichstes, kann man sagen — sein Lebenswerk: *Die Ehre Hertzogthums Crain*. Darin entdeckte er „seinem lieben Crain“ nicht nur seine historischen Gegenheiten, sondern er beschrieb auch seine Schonheiten und Natureigentümlichkeiten. Seinen wörtlichen Schilderungen fügte er auch viele Bilddarstellungen zu. Neben anderem schrieb er über verschiedene Krankheiten, über die Volksmedizin, über die Heilkräuter, Bäder, Mineralwässer, „Schlangenzungen“, Skorpione, Schlangen, Zaubersprüche usw.

Das Werk umfasst 15 Bänder, gebunden in 4 dicke Bücher mit insgesamt 3523 Seiten, reich ausgestattet mit 533 Kupferstichen und mehreren Landkarten.

Baron J. W. Valvasor, dessen Vorfahren Edelleute aus Bergamo in Italien waren, war in Ljubljana geboren.

Im Schloss Bogensperk errichtete er die Kupfersticherei und Druckerei für die Kupferstiche.

Seine Bibliothek zählte ca. 10 000 Bücher, eine Kunst- und Graphiksammlung, eine Kollektion der mathematischen, physikalischen und astronomischen Instrumente und eine Sammlung alter Zahlungsmittel (Münzen und Papiergeld). Er verbrachte viel Zeit auf Reisen, wobei er die Merkwürdigkeiten des Kraines und der angrenzenden Länder studierte.

(Rad je primljen u Uredništvu 10. IV 1989. god.)